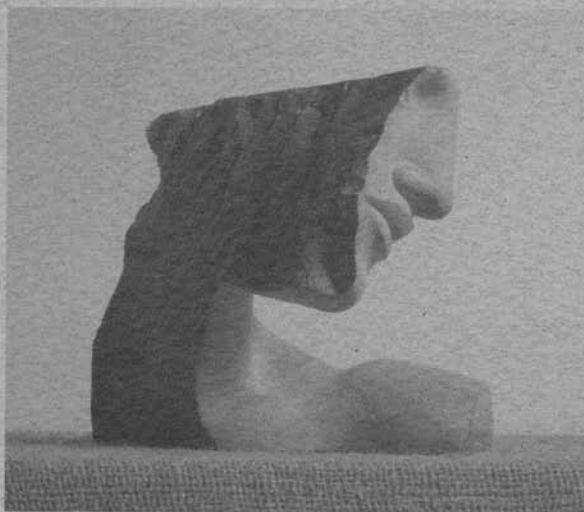

Székegyföld

KULTURÁLIS FOLYOIRAT

- Györffy Ákos, Zalán Tibor versei
- Egyed Péter, Vári Attila prózája
- *Academica Transsylvanica*: dr. Prágay Dezső
- DECEMBER 5. - EGY ÉV UTÁN
(Cselényi Béla, Ferenczes István, György Attila,
Jakab Albert Zsolt, Király Zoltán,
Lövétei Lázár László, Peti Lehel, Szőcs Géza,
Tompá Gábor, Tánczos Vilmos írásai)
- Műteremtés: Polgár Botond

IX. évfolyam 12. szám
2005 • DECEMBER

Tartalom

<i>Szépirodalom</i>	
Zalán Tibor versei	5
Vári Attila: Altesti himnusz	8
Győrffy Ákos versei	15
Egyed Péter: Cecilia eljövetele (kisregény, II. rész)	17
<i>Academia Transsylvania</i>	
„Életem célja: segíteni a kisebbségi fiatalokat a továbbtanulásban” (Oláh-Gál Elvira beszélgetése dr. Prágay Dezső biokémikussal)	50
<i>Irattár</i>	
Berekméri Róbert: A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály története megalakulásától 1944 szeptemberéig (II. rész)	60
<i>Ködoszlás</i>	
DECEMBER 5. – EGY ÉV UTÁN	
Cselényi Béla: December ötödike	87
Ferenczes István: Banyaország	88
György Attila: Majdnem ettünk kalácsot	90
Király Zoltán: Alázatosan jelentem	93
Lövetei Lázár László: Három rigmus a magyar irodalom zivatáros esztendeiből	94
Szőcs Géza: Attila fiai	95
Tánczos Vilmos: Elhangzott a szó	96
Tompa Gábor: Banyaország	105
Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel: A kettős állampolgárság kudarcának rituális válaszreakciói a nyilvánosságban	107
<i>Ujjlenyomat</i>	
Tömöry Péter: Erdélyi anekdotika	125
<i>Szemle</i>	
Székegyföld-díjak, 2005	148
Máriás József: Szellemi önépítés, otthonteremtés Erdélyben (Cseke Péter <i>Jöjjön el a mi időnk</i> című kötetéről)	155
<i>Vendégház</i>	
Csiki László: Zágoni Attila emléktáblájához	163
Előfizetők névsora	165

E lapszámunkat Polgár Botond munkáival illusztráltuk.

Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

A KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG
KUDARCÁNAK RITUÁLIS VÁLASZREAKCIÓI
A NYILVÁNOSSÁGBAN

1. BEVEZETŐ

A december 5-ével csúcrosodó nemzetstratégiai problémának antropológiai síkon való megragadása leginkább a határkezelés, -értelmezés szempontjaiból válik hozzáférhetővé. Elemzésünkben a (kettős) állampolgárság ügyét úgy tekintjük, mint a történelmi-reális és szimbolikus határok felszámolására, átrendezésére adott reakciókat, kísérleteket. A határokon átívelő nemzet koncepciója, melynek egységesítését és valóságosabb leképzesét jelentette ez a szándék, leginkább az andersoni „*elképzelt közösség*” (Anderson 1989. 4.) fogalmával írható le.

A nemzetegyesítés gondolata nem előzmények nélküli. Leszámítva az összmagyarság Antall József-i eszméjét, társadalmi-politikai téren nem fogalmazódott meg konkrétan, cselekvés formájában az összetartozó nemzet gondolata. A közgondolkodásban azonban jelen volt. Különböző fesztiválok voltak láthatóak, főleg a Székelyföldön, az elmúlt négy-öt évben olyan pólók, amelyeknek a hátán következő feliratok díszeltek: „Magyar vagyok, nem turista”, vagy „Magyar vagyok, nem piskóta”. A bálványosi diáktáborban, 2000-ben Orbán Viktor miniszterelnök beszédében éppen ezekre a szövegekre utalt, amikor a státustörvény megalkotásának szükségességét vázolta, amely az összmagyarság helyzetkérdésére adott nemzetpolitikai válasz volt. 2004-ben (ex-miniszterelnökként) szimbolikusan demonstrálta is a nemzethatár felszámolását: Tökés László meghívására Romániába érkezve, Orbán Viktor csak a határnál vette észre, hogy elfelejtette magával hozni az útlevelét, ezért különféle diplomáciai intézkedések eredményeként útlevel nélkül lépte át a határt.

Az esetnek megkülönböztetett politikai nyilvánossága lett, amelynek a romániai magyarság számára is jelentősége van. Orbán Viktor ugyanis nyilvánosan megköszönte a román belügyminisztériumnak, valamint a magyar külügyminisztériumnak a közreműködését a határ-

átlépésében. Emellett azt nyilatkozta, hogy Románia és Magyarország között nem lesznek mindig határok és a romániai magyarság békésen fog egyesülni.¹ Az útlevél nélküli határátlépés ennek az üzenetnek a szimbolikus színre vitelét is jelentheti, azaz a határok nélküli, egységes magyarság képzetét.

A kettős állampolgárság gondolata olyan kategóriaként és koncepcióként látszott tétéleződni, mely képes az erdélyi (és más „határontúli”) társadalom cselekvési egységét biztosítani. Ez az elemzésünk szempontjából azt jelenti, hogy az „elszakított részek magyarsága”, amely nem kívánt nemzeti (csak legfeljebb kényszeres-állampolgári) közösséget vállalni az utódállamok más ajkú állampolgáraival, eszményi lehetőséget látott abban, hogy egy hivatalos dokumentummal is legitimizálja (nemzetiségi alapon) az anyaországhoz való tartozását. Másrészt pedig a szimbolikus elégtételének a megvalósulását is remélte – ugyancsak ennek az igazolványnak a segítségével –, hogy a többségi nemzetől magyar nemzetiségi/állampolgári alapon elhatárolódhat. Ezáltal hangsúlyosabban jelezheti, hogy nem egy asszimilációra „köteles” vagy arra ítéltetett népcsoportnak a tagja – nem számít „jöttmentnek”, „bozgornak” (=hazátlannak). Visszatérve az alapproblémához: a magyar állampolgárság mint intézményesített identitás egy országhatár (valós) lebontását jelentette volna az anyaország felé és egy nemzethatár (szimbolikus) felépítését a többségi nemzetek felé.

2. ÁTSZERVEZŐDŐ IDENTITÁSOK

A rendszerváltozást követő érzelmi egyensúlyhiány kiegyenlítésére vonatkozó törekvések nagymértékben az identitással kapcsolatosak. A lokális világok új belső tagolódása, identitásátszervezése, szimbolikus önreprezentációs gyakorlata figyelhető meg. A gyors és gyakran radikális átalakulások egyének és közösségek számára egyaránt súlyos problémákat okozhattak és okoztak, ami a kisebb közösségekben bezárkózáshoz vagy „túlélő stratégiák” kialakulásához, esetleg az „egyén mellett élés” újabb lehetőségének megtalálásához vezethetett. (Bakó 2001. 89.) Ilyen körülmények között Erdély rurális közösségeiben is beindultak a mentális és gazdasági biztonságkeresésnek, az identitásbeli megerősítésnek a kulturális mechanizmusai.²

1 Románia liberá, 2004. szeptember 21.

2 Ennek egyik formája a testvérfalu/testvérváros/testvérmegyei kapcsolatok kiala-

A kettős állampolgárság elutasítása a magyar állam részéről egyértelműen megterhelte a határon túli és az anyaország magyar közösségei közötti kapcsolatokat, emellett egy új fejezetet indított el az erdélyi magyarság identitásbeli önmeghatározásának gyakorlatában: „A magyarországi testvérmegyei kapcsolatok felülvizsgálását tervezte Hargita Megye Tanácsának vezetősége. A Hargita Megyei Tanács vezetősége december 7-én nyílt levelet fogalmazott meg, amelyet Kányádi Sándor, Hargita megye első díszpolgárának szavaival kezdenek „nem kellünk mi testvér / sem itten sem ottan / a nemkellésekbe / beszosmorodtam”.³ „Mi határon túli magyarok, elvesztettünk egy illúziót, azt, hogy saját magunkon kívül valakire is számíthatnánk. (...) Az elkövetkező hetek, hónapok alkalmasak lesznek arra is, hogy újra értékeljük kapcsolatainkat testvérmegyénkkel, kiváltképpen azokkal, ahol a NEM szavazatok voltak többségben. És bár tiszteletben tartjuk mindenki véleményét, azok, akik nyilvánosan biztattak a NEM-re, akik velünk riogatták a közösséget, akiknek szavai nyomán nincstelen, hazátlan, jöttment ingyenélőknek tűnhettünk, nem számíthatnak arra, hogy alkalomadtán testvérként, szívesen látott vendégként kezeljük őket.”⁴

Ugyanezzel a sematikus kognitív kategorizációval operált a publicisztika is. A választási eredményeket kommentálva, egy újságíró azzal zárja cikkét, hogy „Káin üdvözlí Ábelt Budapestről”. Nem nehéz észrevennünk ezen kijelentés retorikája mögött a rossz testvér-jó testvér leegyszerűsítő dichotómiáját. Káin a magyarországi magyarság, aki nem tud számot adni testvéréről, Ábelről, az elszakított részek romlatlan magyarságáról. Meghúzódik e mögött az újraéledő erdélyi mítosz, több helyütt emlegetik a „tisza tekintetű székely”, „becsületes magyar ember”, „a magyarságában megalázott fiatal”⁵ képzetét.

Korábban, a választási plakátok retorikájában is hangsúlyos szerepet kapott a térkép mint a nemzet vizuális megjelenítése. Az össznemzetben való gondolkodás számára az új állampolgárság a Nagy-Magyar-

kítására való törekvésekben érhető tetten, amely a közelmúlt jelenbe nyúló rurális történéseinek egyik jellemző gyakorlata. A kapcsolatok gazdasági vonatkozásain túl ezek révén a kapcsolatok révén egyének, egész közösségek élhették meg a nemzeti identitásukkal kapcsolatos emocionális igényeiket. (Peti 2005)

3 *Romániai Magyar Szó*, 2004. december 9.

4 A Hargita megyei önkormányzat nyílt levele. (Jegyzi: Bunta Levente elnök, Borboly Csaba alelnök, Petres Sándor alelnök). Forrás: *Hargita Népe*, 2004. december 9.

5 *Magyar Nemzet*, 2004. december 6.

ország szimbolikus rekonstrukcióját is jelentette. Elég ha az IGEN-re szólító választási plakátok *Újra együtt!* szlogenjére gondolunk, a Rákóczi Ferenc, Bethlen Gábor vagy éppen Ady Endre által fémjelzett nagymemzet-képekre. A NEM-re biztató plakátokon nem a nemzettest egésze, csupán a mai Magyarország volt feltüntetve, és a *A felelős döntés!* szlogenjével szavazásra buzdító szöveg mellett az „egyszerű” (magyarországi) család képe töltötte ki a teret, a választást kisközösségi síkra tolva el, szociális kérdéssé változtatva, ahol a gyermekek a döntésre váró jövőt reprezentálták. Ezek az eljárások azt hangsúlyozzák, hogy a nemzeti kultúra konkrét helyekhez kötődik, konkrét földrajzi területekhez (Niedermüller 1999. 107.), még akkor is, ha a nemzetárs és hazafiság fogalmait ütköztették is ezek az álláspontok.

Az anyaországtól való szimbolikus elhatárolódás más etnikus szimbólumoktól való megválás esetén is megfigyelhető: székelyföldi megyékben néhányan lemondtak a magyar identitást az anyaország részéről hivatalosan legitimáló magyar igazolvány-kérelmükről, egyesek visszaszolgáltatták a magyar államot képviselő státusirodáknak. „A csíkszeredai státusirodában tegnap az első Magyar Igazolványt is leadta egy csíkszeredai lakos, mivel úgy értékelte, hogy a vasárnapi népszavazás után erre már nincs szüksége. Arra kérte az iroda munkatársait, juttassák vissza az igazolványt Budapestre.” Mindezek a gyakorlatok azt jelzik, hogy a kettős állampolgárság kudarca az erdélyi magyarság számára traumatizáló hatással bír. Ezekben a rítusokban az erdélyiség az etnicitás, a cselekvés és a reprezentáció egyik módjává vált.⁶

Milyen identitás alakul, mentődik át ebből a helyzetből? Nem állíthatjuk, hogy az erdélyi magyar identitás szempontjából az anyanemzethez, anyaországhoz való kötődés megszűnik, hogy végletes identitásváltást eredményezne a kettős állampolgárság kudarca. Ezt a döntést sérelemként értelmezi, a nemzetiségének szimbolikus megtagadásaként, legalábbis megkérdőjelezéseként. A határokon átívelő nemzet koncepciójának rovására megerősödhet a regionális identitástudat, a nemzeti határok mögé zárkózás élménye helyett az erdélyi identitás megélése nyerhet fokozott felértékelődést.

⁶ Anthony P. Cohen szerint az etnicitás arra a döntésre utal, melyet az emberek azért hoznak, hogy magukat vagy a többiekét szimbolikusán egy bizonyos kulturális identitás hordozóiként jelenítsék meg. (Cohen 1997. 102.)

3. RÍTUSOK, GYÁSZSZERTARTÁSOK

3.1. Spontának (lokálisak)

A spontán válaszreakciók már a népszavazás után azonnal jelentkeztek. Az esemény után eltelt rövid időszak nem tette lehetővé a sporadikusan jelentkező események megszervezését, valamilyen formanyelv kidolgozását. Nem a szimbolikus válaszoké volt a főszerep, hanem a személyközi érintkezéseken alapulóké. A média beszámolt olyan esetekről, amikor magyarországi és erdélyi barátok, rokonok, intézmények közötti kapcsolatok számolódtak fel, illetve kerültek felfüggesztésre. A spontaneitás természetéből adódóan a reakciók így nagyrészt megmaradtak a heterogén egyéni kezdeményezések azon csoportjában, melyeket főként a túlfűtött érzelmi megnyilvánulások kísértek vagy annak közegében születtek. A közelgő téli ünnepekre Erdélybe rokonaikhoz, vagy turistaként érkező magyar állampolgárok sok esetben joggal tartottak a helyiek tettelegességig fajuló elutasításától: több magyar rendszámú autó szélvédőjét, lámpáit bemázolták vagy összetörték, kerekeiket kiszúrták.⁷ Általános volt a félelem az erdélyiek (főleg a székelyföldiek) bántalmazásától.

Az egyik székelyföldi panzió tulajdonosa nem kívánt vendégeknek minősítette a magyar állampolgárokat a német és román állampolgárokkal szemben. Egy székelyudvarhelyi népszerű lokálból ugyancsak kitiltották a „magyarországiakat”: **MAGYAR ÁLLAMPOLGÁROKAT NEM SZOLGÁLUNK KI!!!** – állt a bejárati ajtón. Gyergyószentmiklós központjában egy helyi polgár a rossz emlékek nevei közé sorolta a mai politikusokat: **KUN BÉLA / KÁROLYI MIHÁLY / RÁKOSI, KÁDÁR / HILLER, GYURCSÁNY**. A kalotaszegi Mérában egy kapuállító a következő szöveget vésette a kapufélfára: „...Mert ezen a kapuzábén **NEM** férhet el magyar ember bánata!! 2004. dec. 5.” A küszöbre a **HATÁRON TÚLI MAGYAROK** szöveg került, mert mint a tulajdonos indokolta „őket mindig megtaposák”. Ő maga pedig mindenkit arra biztatott, hogy tegyen ugyanígy. Ennek követője is akadt, egy másik kaputulajdonos, aki ugyanezt a szöveget vésette a küszöbre.⁸

7 Az már a vendégmunkások pechje volt, hogy a Magyarországon vett autójukat szülőfalujukban tévedésből hasonló kezelésben részesítették. (Saját gyűjtés.)

8 Saját gyűjtés.

Az erdélyi *Európai Idő* folyóirat szerkesztősége Anyaországi Alapot hozott létre. Horváth Alpár felhívása: „Nem kérünk sem a szülőföld-alapból, sem semmilyen más idevetett lerágott koncból, amiként nem kérünk abból a nemzetpolgárságból sem, amelynek ők az osztogatói és ők a megrajzoló! Ha valamit ezután még elfogadunk, az csak – és kizárólag! – a magyar állampolgárság lehet. (...) 2004. december 5. Fekete Adventjének üzenetét mi megértettük: látjuk, hogy nem mi szorulunk az ő segítségükre, hanem ők, akik már történelmüket sem ismerik, és a véreiket is megtagadják. Ezért létrehoztuk az Anyaország Alapot a trianoni Magyarországra rekedt, nemzeti öntudatukban önhibájukon kívül megrokkant érzelmi-értelmi fogyatékosok megsegítésére, valamint felnövekvő utódaik történelemoktatásának támogatására.”⁹ A szerkesztőség kétmillió lejt helyezett el egy bankszámlaszámon.

A nagyajtai F. L. unitárius lelkész még egyedül, mint mondta, „sírva” tűzte fel az úrasztali virágcsokor piros-fehér-zöld szalagjába a gyászszalagot, amelynek egyik vége Trianont, a másik 2004. december 5-e gyászát jelképezi. Más székelyföldi településeken, mint például Biharfalván már presbitériumi döntéssel került gyászszalag a templomban lévő magyar zászlóra. Egy Kis-Küküllő menti református faluban a népszavazás után bevették a templomból az addig kiállított magyar zászlót.¹⁰ Székelyudvarhelyi fiatalok egy csoportja zászlógegetést tervezett a város egyik szimbolikus terében, a Vasszékelynek nevezett szobor előtt. Egy háromszéki virágáros a népszavazás után többé nem rendelt piros szegfűt, amely a kettős állampolgárság ellenében állásfoglaló Magyar Szocialista Párt (MSZP) szimbólumaként is ismert.

A kettős állampolgárság megadásának lehetősége interetnikus környezetben etnikai érzékenységet sértett. Adatunk van arról, hogy mikroszinten etnikus vonatkozású konfliktus kirobbanásában verbális agresszió szintjén utaltak a többségi nemzet képviselői a népszavazás kudarcára. Kolozsváron nem sokkal a népszavazás után egyetemista magyar lányokat dobtak ki egy szórakozóhelyiségből és dobáltak meg fiatal román fiúk azért, mert magyarul beszéltek. „Menjetek Magyar-

9 *Magyar Demokrata*. VIII. évf. (2004) 50. sz. 16.

10 Saját gyűjtés.

országgra, de azoknak sem kelletek!” – kiáltották a taxival menekülő lányok után.¹¹

3.2. Szervezetek

Egy idő után az alulról jövő kezdeményezéseket egyre inkább kezdték felváltani a csoportosabb vagy közösségi akciók. A különböző intézmények az indulatokat igyekeztek kanalizálni, felügyelni. Erre a szimbolikus válaszadások útját jelölték ki. Mindezek azt jelzik, hogy egy eddig kevésbé jellemző identikus elem épült be egyes erdélyi magyarok önreprezentációs mechanizmusába: az anyaországtól való szimbolikus elkülönülés. Az elkülönülés egyházi és politikai tömegritusok révén nyert szimbolikus megjelenítődést. Ezek a tömegritusok a gyászritusok szimbolikus eszköztárát sorakoztatták fel. A felsorakoztatás során az eseményekről hírt adó publicisztikai szövegek jellemzően az erdélyi kultúra identitásjelölő szerepét hangsúlyozták, amely voltaképpen egy olyan politikai gyakorlat volt, amely rendszerint az „etnikus”-ként jellemzett folyamatokban nyilvánul meg. (Cohen 1997. 101.) Ezek a ritusok a szimbolikus reprezentáció egyik formájaként magyarázhatók. Nem egyéni kezdeményezések, közösségben szerveződtek, így a rituális cselekvések sora közvetítette a közös értékeket a csoporton belül, és csökkentette a belső véleménykülönbségeket. (Vö. Connerton 1997. 67.) Ezekben a ritusokban a nemzeti szimbólumok mindezüdig nem létező jelentésekkel töltődtek fel. Úgy tűnik, az egységesnek látszó magyar nemzeti szimbólumok csupán azok magyarországi jelképiségére korlátozódnak. A Magyar Polgári Szövetség Maros megyei szervezete Erdélyben nemkívánatos személyekké nyilvánította a magyarországi kormánypártok vezetőit. Sepsiszentgyörgyön az MPSZ helyi szervezetének az épületére kitűzött magyar zászlóra került gyászszalag. „Gyergyószentmiklóson a város búcsús szentmiséjén a környékbeli falvakból érkező több mint négyezres körmenetben az eddigi gyakorlattól eltérően nem vitték a piros-fehér-zöld zászlót. A római katolikus plébánián a hívek kérésére bevették a magyar lobogót, és csak a román zászló maradt kinn. A tömeg tizenöt éve először nem énekelte el a Himnuszt (kiemelés tőlünk – J. A. ZS. – P. L.).¹² „Tegnap délben a csíkszeredai Szent-Kereszt Plébánia kezdeményezésére, a szentmisét

11 Anonim nő. 24 éves. Saját gyűjtés.

12 Szabadság, 2004. december 9.

követően a Millenniumi templom előtti térre vonultak a hívek gyászlobogóval, valamint a magyar zászlóra gyászszalagot kötve, ugyanakkor egy fekete táblából, amely Nagy-Magyarországot ábrázolta, kivágták a jelenlegi Magyarország területét. A táblán ez volt olvasható: kétszer megtagadtak és becsaptak, Isten segítségével magyarnak maradunk. A jelenlévők együtt elénekelték a *Székely himnusz*t, majd a hívek egy része a templomban folytatta az imádkozást.”¹³ A csíkszeredai rítusban a Nagy-Magyarország megcsonkítása, a jelenlegi Magyarország kivágása a „megszemélyesített nemzettest teré-”ből (Hroch 2000. 18.) a *haza a magasban* elvének¹⁴ feladását/tagadását jelenti, illetve a nemzeti identitás régiókra való beszűkítésével egyénértékű. Ugyanakkor kompenzációs stratégia, illetve válaszreakció a NEM-re buzdító választási plakátokon fellelhető hazakép retorikájára.¹⁵

Ezek az események jól tükrözik a kettős állampolgárság kudarca után jelentkező gyászmunka közösségi megnyilvánulásait. Az egyházi rítusok politikai demonstratív rítusokká válása közösségi jelentésteremtő mechanizmusok része. A kisebbségi helyzet tragikumának megjelenítése a szimbólumok nyelvén a helyzeten való felülemelkedés ideológiai feltételeit teremti meg. A trauma megjelenítése emocionális igényeket elégít ki, a közösségi identitások újjászerveződését segíti elő. A helyzettel szembeni tiltakozás gesztusnyelve az imádság és a jellemzően kisebbségi magyarság-szimbólumok demonstratív hangsúlyozása (például a *Székely himnusz*¹⁶ éneklése a *Himnusz* helyett).

*

Az első politikai jellegű szervezett demonstráció Kolozsváron történt. 2005. március 5-én Eörsi Máttyás SZDSZ-es képviselőt egy kb. 30 személyből álló tüntetőcsoport akadályozta meg a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen abban, hogy *Kolozsvár és a tágabb régió perspektívái az Európai Unióban* című előadását megtartsa. A fiatalokból

13 *Romániai Magyar Szó*, 2004. december 9.

14 A haza mint enyhely, a meghitt hazakép a 19. században keletkezett és mint az idegen(ség) ellentétfogalma konstituálódott. A haza fogalmának elemzéséhez lásd: Bausinger 1991.

15 Látható, hogy a (nemzeti) „identitás kontrasztív és elsősorban más identitásokkal való összevetés során alakul ki”. (Vö. Löfgren 1988. 173.)

16 A nemzeti érzelmet mindig erősen mozgósító *Himnusz* (és *Szózat*) mellett a *Székely himnusz* számít az igazi nemzeti elkötelezettség fokmérőjének. (Lásd Kapitány – Kapitány 1998. 129.)

álló tüntetőcsoport¹⁷ NEM feliratú táblákkal állta el a politikus útját a terem bejárata előtt. A tüntetésen osztogatott szórólapok Eörsi Mátyást a magyar-ellenességéről ismert Gheorghe Funar Nagy-Románias (PRM) expolgármesterhez hasonlították.¹⁸ Az eseményről készült fotók tanúsága szerint a kettős állampolgárság ellenkampányában implikált hatalmon lévő párt reprezentánsát a NEM-ek összevisszasága (félrefordított, megfordított feliratok) fogadta. A feliratnak a normálistól eltérő használata lázadó magatartást jelez, a kampány eredménye következtében fellépő káosz szignifikánsa. A szórólapok megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy az SZDSZ-es képviselő annak a Bocskai Istvánnak a szülőházában akarta megtartani előadását, aki erdélyi fejedelmeként a domináns diskurzus szerint a nemzeti egység egyik fontos propagálója volt.

Az Eörsi Mátyás elleni demonstráció által generált feszültség szolgáltató alapot az *igen-flashmob* vagy *pozitív-flashmob* néven ismertté vált performanszhoz. Ez az esemény is a korábbi fejlemények szimbolikus eszköztárát, illetve retorikáját alkalmazta. A március 10-én lezajlott, de napokkal korábban szervezett performansz ugyanazt a helyet jelölte ki (a Sapientia egyetem előterét), ahol korábban a NEM jegyében történt demonstráció. Csakhogy ezúttal az IGEN-re tevődött a hangsúly, tulajdonképpen ennek minden eszközzel történő reprezentálásáé volt a főszerep. Kelemen Attila szervező felhívásában már az esemény forgatókönyvét ismerteti: „Legalább egy perccel 17.00 előtt légy a helyszínen. Legyen nálad egy tárgy, amelyre jól láthatóan rá van írva a szó: IGEN. Légy kreatív a tárgy kiválasztásában. Légy derűs, mosolygós, örülj a tavasznak! 17.10-kor fordulj sarkon és menj el! Miért ez a flashmob? Mert az IGEN emberibb, mint a NEM. Mert az IGEN-t nem tesszük függővé attól, hogy valaki NEM-et mond nekünk. Mert az IGEN-re törekedni JÓ. Fontos, hogy te is velünk légy és hogy szólj másoknak is! Szerezz magadnak és környezetednek 10, feltételek nélküli pozitív percet! Kérlek, ha teheted, végy részt az akcióban. De okvetlenül küldd tovább ezt a levelet olyanoknak is, akik nem kolozsváriak – úgy gondolom ez a megnyilvánulás mindenkinek szól.”¹⁹

17 Az akció szervezését az Erdélyi Magyar Ifjak (EMI) vállalta fel.

18 *Szabadság*, 2005. március 7.

19 Ermacisz-levelezőlista, 2005. március 8.

A március 10-i performansz a tervek szerint zajlott. A résztvevők IGEN-t írtak kalapra, papucsra, villanykörtére, teniszütőre, befőttes- és vodkás üvegre, zöldséges szatyorra, CD-lemezre, plüssmackóra, számítógép-billentyűzetre, papírcsákóra, aktatáskára stb. Egy óriásplakát is készült, amelyen az IGEN felirat köré a *szerelem, magyar, tavasz, zene, csoki, download* szavak kerültek. Egyik résztvevőnél szexképek voltak a következő szövegekkel: SAY YES TO LOVE²⁰; IGEN MÉG. A szervező korábbi értelmezésében a flashmob felhőtlen és politika-mentes játékként jelent meg. A helyszínen elhangzott kommentár ugyanezt tartja fenn: „Semmiképpen sem azért tartottam fontosnak, hogy kifejezzem a rokonszenvemet magyarországi politikusok iránt. Az akció nem erről szólt. Az akció számomra arról szólt, hogy az utóbbi időben Magyarországon meg itt is a hétvégén túl sok volt a NEM. És igazából párbeszédre egyszerűen jó közérzetet építeni nem lehet. Hát túl sok a NEM, hát akkor, gyertek, kicsit próbáljuk ki egy IGEN-nel. Mutassuk meg, hogy lehet egy ilyen nagyon felszabadult, kellemes IGEN-hangulatban is létezni Kolozsváron most.”²¹ Az esemény a média (a *Krónika* és a *Szabadság*) értelmezésében a fiatalok tiltakozásának paródiája volt, Eörsi Mátyás melletti szimpátia-tüntetésként jelenítődött meg. Elemzésünk szempontjából annak van fontossága, hogy ez az esemény egy ideológiailag és szimbolikusan túlterhelt kontextusban értelmeződött. A népszavazás elutasításként megélt eredményét közvetítő és fenntartó média a szimbolikus elemeiben rokon performanszot ugyanabba az ideológiai mezőbe próbálta integrálni, amelybe korábban a fiatalok tiltakozó akcióját is. Ugyanabban a térben zajlott, a korábbi demonstráció jelentéseire telepedett rá, de szemantikailag az ellentétes póluson. Ezért nem volt fogékony az eseményt a szervezők diktálta nyelvi játékként értelmezni.²²

*

A kulturális emlékezetet elemző munkák egyik közös kicsengése, hogy a megemlékezési szertartásokon a múltnak a jelenhez való adaptációja történik meg. (Vö. Assmann 1999., Connerton 1997.) Az alpnarratíva segítségével aktualizált múlt jelenbe emelése fennálló

20 'Mondj igent a szerelemre!'

21 Részlet Kelemen Attilától.

22 Saját gyűjtés.

viszonyokat, értékeket diszkreditálhat vagy tehet legitimé. A megemlékezés, a múlt szimbolikus ellenőrzése révén a jelen uralhatósága valósul meg. A szimbolikus ellenőrzés technikai eszköze a hatalmi diskurzus, amely számos rituális jelentőségű mozzanat révén a megemlékező szertartások egyik jellegzetes vonása. A hatalomgyakorlás egyik fontos alkotóeleme a társadalmi diskurzusok hálója, amely diskurzusok szelektált és ellenőrzött kijelentései egymást keresztező és ellenőrző rendszerek. (Lásd Zentai 1998. 17.)

A népszavazás után az erdélyi közösségek magas rangú egyházi képviselői a diskurzusok szintjén nagymértékben hozzájárultak a népszavazásnak a közösségek mikroszintjén történő recepciójához. Néhány esetben megfigyelhető, hogy például a kolozsvári március 15-i ünnepeken elhangzott diskurzusok felerősítették és tovább görgették olyan ellenrendezvények retorikáját, amelyek egyértelműen politikai büntetőritusok voltak a kettős állampolgárság ellenében állást foglaló magyarországi politikai pártok reprezentánsaival szemben.²³ A december 5-i kudarccal szembeni ellenérzések rituális színrevitelére számos tényező együttes jelenléte tette optimálisan alkalmassá az 1848-as szabadságharc megemlékező szertartásait. Az egyik ilyen tényező az esemény ideológiai vonatkozása, a nemzeti egység kihangsúlyozásának retorikai opciója, amellyel szemben különösen éles kontasztot nyert a december 5-ei népszavazás, amely mindinkább a nemzeti megosztottság metaforájává vált. Ebben az összefüggésben

23 A kolozsvári március 15-i ünnepeken újra felhasználták az Eörsi Máttyás látogatása elleni tiltakozó megmozduláson osztogatott egyik szórólap szövegét, amely Bocskai István erdélyi fejedelem végrendeletének egy részét is tartalmazta. Pap Gézának, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökének beszédéből idézünk: „Nem feledkezhetünk meg arról a Bocskai Istvánról, aki éppen négyszáz esztendővel ezelőtt történelmünk egyetlen győztes szabadságharcát vezette. Akit 1605-ben Nyárádszeredában fejedelemmé kiáltottak ki, amit a megyesi országgyűlés megerősített, s akit szerencsére az anyaországi rendek királlyá választottak. Bocskai István világos látása, a kivívott szabadságharc törekvése miatti aggodalma, népének egységéért aggódó szeretete szólal meg a méltatlanul elfeledett végrendeletében, amelynek egyes részei ma időszerűbb üzenetet hordoznak, mint valaha. Hadd idézzük ismételten, hogy emlékezzünk rá. Hogy szívünkbe vessük, hogy emlékeztessük azokat is, akik megfeledeztek róla. »Meghagyom, s írom szeretettel intvén mind az erdélyi, s magyarországi hiveinket. Az egymás között való szép egységre, atyafiúi szeretetre. Az erdélyieket, hogy Magyarországtól ha más fejedelmek alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket tőlük el ne tartsák, tartsák atyafioknak, véréknak, tagoknak.« Bocskai István évszázadok távlatából üzent nekünk. Hogy a történelem viharában csakis egységben lehet megmaradni.”

december 5-e a romániai magyar közösség perspektívájából a trianoni határok létrejöttének, belső (anyaországi) megerősítésének allegorikus kivetítődésévé vált. Többször voltunk tanúi olyan megnyilatkozásnak, mely szerint a népszavazás legitímálta a trianoni döntést.

Meglátásunk szerint a március 15-i ünnepségeken elhangzott diskurzusok jól tükrözik a romániai magyar társadalmi nyilvánosságban a népszavazás eredménye nyomán kialakult értelmező mechanizmusok főbb jellemzőit. A diskurzusok retorikája főként a mitizálódott fájdalom magyar sors metaforakincséből építkezett. A megtagadottság, a kirekesztettség, a szétszabdalt nemzettest, az elfelejtettség, a magáramaradottság metaforái egy jellemzően kisebbségi sorstörténet drámai folytonosságában helyezik el a december 5-ei népszavazást. Pap Géza református püspök beszédéből idézünk: „Lehet, hogy sokan megfeledeztek rólunk. Megtagadnak bennünket, határon kívülre rekesztenek. A magyar nemzettesthez való tartozásunk jogát megtagadják tőlünk. De szabadulásunk Krisztusában sohasem fogunk csalódní. Ezen a március 15-én úgy ünneplünk, hogy nem felejthetjük a december 5-ei döntést, annak döbbenetét, és fájdalmunkat sem. Aki nem vette volna még észre, körülöttünk minden nép rendezte már a határon kívülre került testvérei jogi státusát. Csak mi kaptunk visszautasítást. Leírtak, visszaminősítettek, minket a bevándorlókkal egy sorba tettek. És Ézsaiás szavaival kérdezzük: »Hát megfeledezhet-e az anya gyermekéről? Hogy ne könyörüljön méhe fián?« Kérdésünkre Isten adja meg a választ. És ha ezek elfelejtkeznének is, én terólad meg nem feledkezem. Ebben az ígéletben bízva mi már nem is a politikusoktól várjuk a kegyet, az alamizsnát, mi Istentől kérjük az ajándékot. A történelem után kérjük, tekintsen reánk, áldja meg emlékezésünket, ünneplésünket, hallgassa meg kérésünket, gyógyítsa be fájó sebeinket. És e szétszakadozott testbe adja az ő lelkének az erejét. Mert ahol az Istennek lelke, ott van egység, ott a szabadság.” A metaforák jelentése a nemzethalál víziójának mitikus hagyományaiban csúcsoodik ki: „S az a nép, amely önmagával meghasonul, a saját tagjaival, véreivel fordul szembe, a biztos pusztulás útjára lép.”²⁴

András Imre, a Magyarok Világszövetségének reprezentánsa a következőket mondta: „157 évvel ezelőtt a 12 pontért, a 12-ik pontért

24 Saját gyűjtés.

véráldozatot vállaltak fiatalok és idősek. Ma, amikor Európa népei és a környező országok mind-mind megvalósították az uniót, a nemzeti egység jogi biztosítékait, akkor hogyan gondolhatunk 2004. december 5-ére, amikor sem vért, sem anyagi áldozatot nem kért senki, csupán a felelős döntésre kellett volna felszólítani a budapesti országgyűlést. Mi, akik hittel és szeretettel cselekedtünk, bizonyára hittel és szeretettel gondolunk december 5-ére és a mai tennivalóinkra. Nem tehetünk semmi mást, mint őszinte szívvel ünnepeljük a márciusi ifjakat, a 12 pontot, és ha a kegyeletről gondolkodunk, akkor azt tehetjük, hogy folytatjuk a nemzeti egység érdekében a hálaadó munkánkat. Isten minket úgy segítjen!”²⁵

A szónoklatokban explicit formában jelen levő, közösnek felmutatott sértettséget a megemlékezések számos rituális mozzanattal erősítették fel. Kolozsváron a Szent Mihály-templomban a Magyar Köztársaság konzuljának a beszéde alatt leengedték, összefogták és a földhöz érintették az addig magasan tartott nemzeti lobogókat a székelruhába és fekete gyászviselőbe öltözött fiatalok. A Biasini-szállónál való koszorúzáskor füttykoncerttel, bekiabálásokkal próbálták megakadályozni a szónokot abban, hogy Gyurcsány Ferenc magyar miniszterelnök üzenetét felolvassa. Boros János kolozsvári alpolgármester csendre intő szavaira, hogy „Ünnepelni jöttünk, nem füttyülni”, a következőket kiabálták: „Mért nem ünnepelt december 5-én?” (ti. a miniszterelnök). „A saját szavait, ne a miniszterelnökét!” A konzul válaszából és a bekiabálásokból idézünk: „Kérem hallgassanak önök is engem végig és utána mondják el, amit akarnak!” „De nem a miniszterelnököt.” Részlet a felolvasott levélből: „Minden magyar, határon innen és túl ugyanazon felemelő érzésekkel éli meg a szabadság, a függetlenség, a nemzeti büszkeség, az együvé tartozás ünnepét.” „De nem a budapesti miniszterelnök!”²⁶ A magyar miniszterelnök levelének felolvasása ellen Marosvásárhelyen is hangzavarral, bekiabálásokkal tiltakoztak a március 15-ét ünneplők: „Nem kell!” „Hazaáruló!” „Nemzetáruló!” Ugyanígy kifütyülték a magyar kormányfő üzenetét Csíkszeredában („Nem vagyunk kíváncsiak!” „Menjetez haza!” „Áruló!” „Nemzetárulók!”) és Sepsiszentgyörgyön is.²⁷

25 Saját gyűjtés.

26 Saját gyűjtés.

27 *România liberă*, 2005. március 16.; *Szabadság*, 2005. március 16.; *Krónika*, 2005. március 16.

*

December 5-e egy olyan gazdag érzelmi tartalékkal rendelkező esemény volt a romániai magyarság számára, amely a legkülönbébb diskurzusok számára vált hivatkozási eseménnyé. Az elmúlt időszakban a különféle nemzeti vonatkozású rendezvények retorikája valamilyen módon használta a kisebbségi sorsszimbólummá váló eseményt hivatkozási alapként. Koltay Gergely *Megfeszített* című rockoperájának bemutatója a nemzeti egység és szakralitás jelképévé kinövő Csíksomlyón zajlott, 150 000 ember előtt, amely után a rendező így nyilatkozott: „December 5-én becsapták az erdélyi embereket, ezt követően még inkább ki kell hangsúlyozni, hogy a szeretet hatalmasabb a pénz által uralt világ állértékeinél. A csíksomlyói előadásnak ez az üzenete.”²⁸

2005. augusztus 24-én Marosvásárhelyen magyar fiatalok négy hervadt szegfűt nyújtottak át Szili Katalinnak, a magyar országgyűlés elnökének. A *România liberă* országos román napilap tudni véli, hogy az MSZP reprezentánsának éppen azelőtt adták át tiltakozásul a december 5-ei népszavazás kudarcáért a hervadt virágokat, mielőtt arról tartott volna beszédet, hogy ő nem találkozott az erdélyi magyarok „lázas” magatartásával a magyar állampolgárokkal szemben.²⁹

*

A 2005-ös csíksomlyói búcsún számos szimbolikus fontosságú mozzanat utalt arra, hogy egy végtelenül kiéleződött érzékenység dominálja a kettős állampolgárság után a hazai, illetve a magyarországi búcsúk közötti interakciókat. A rendőrök által felügyelt sátor táborban a pünkösdi búcsú reggelén például tanúi voltunk annak, hogy egy magyarországi férfi eladásra szánt nemzetiszín zászlókat hordozott körbe, majd beszédbe elegyedve a közeli sátor lakóival elmondta, hogy december 5. után, amikor NEM-mel szavazó vendégeik érkeztek, felesége, „Az a székely asszony, aki soha nem politizált”, kiutasította őket, mondván, hogy soha többé ne lépjek át küszöbüket. A felvonulás során az IGEN-feliratú pólók a népszavazást kudarcként megélt magyarországi búcsúsok (az IGEN-nel szavazók) számára az erdélyiek-

28 www.hirek.ro (2005. július 4.)

29 *România liberă*, 2005. augusztus 25.

kel való érzelmi azonosulást és a lelkiismereti egyensúly helyreállításának lehetőségét kínálták fel megvásárlásuk révén, ahogy az IGEN-es nemzetiszín kitűzők is. A pólok hátán a következő felirat állt: „Őseidnek szent hitéhez, nemzetednek gyökeréhez, testvér, ne légy hűtlen soha!”³⁰

*

Több olyan kezdeményezésről is tudomásunk van, amelyet a nemzet egyívű tartozásának a szimbolikus demonstrálása motivált. A cselekvés logikája azt az állandó nemzetfélést is felmutatta, amelyet legjobban a bennszülöttek szemszögéből érzékeltethetünk: arról a nemzeti beállítódásról van szó, amelyet „megmaradás”-ként emlegetnek a köznapi és politikai diskurzusokban. Egy egri zarándokcsoport Székelyföld több települését érintve gyalogosan vitt a csíksomlyói búcsúra egy nemzeti szín szalagokkal tűzdelt keresztet, mely tétével mintegy kiengesztelni szerette volna az erdélyi magyarokat a népszavazás „sikertelensége” miatt, valamint a Szűzanya oltalmába ajánlani az egész nemzetet.³¹

Július 3-án, vasárnap, az istentiszteletek után, a Bocskai-szobor elől elindult Nyárádszereda magyarországi testvérvárosa, Örkény 20 fős gyalogos csoportja, Kollár Zsolt városi jegyző vezetésével egy kb. 250 km hosszú kiengesztelő gyalogtúrára Erdélybe. A túra célja az általuk összeállított megfogalmazásában a következő volt: „A 2005. december 5-i népszavazás a kettős állampolgárságról olyan megdöbbentő eredményt hozott, amit a mai napig nem tudunk feldolgozni. Érthetetlen és megmagyarázhatatlan elfordulásunk a határon túl élő magyar testvéreinktől egy olyan intő jel, amely felveti a népünk megmaradásának vagy elfogyásának a kérdését. (...) Szeretnénk, ha minél több ott élő magyar emberhez eljutna bocsánatkérésünk, és kiállásunk az ott élő magyarok mellett. Elvisszük a magyar polgármestereknek a kiáltványunkat, ismertessék közösségükben, hogy Magyarországon nagyon sokan a végsőkig küzdenek értük, a nemzetért. (...) Sebet ejtettünk testvéreinken, ezért személyesen jöttünk bocsánatot kérni. Elhoztuk magunkkal honfitársaink lelkét, akik mindenkor együtt éreznek veletek, és könnyeiket hullatták a szavazást követő rideg napokon. A Nemzet évszázadai során sok millióan az életüket áldozták a magyar nép

30 Saját gyűjtés.

31 Saját gyűjtés.

fennmaradásáért, így hát nem tehetjük meg, hogy feladjuk a küzdelmet, hogy őseink hagyományait ne vigyük tovább.”³²

4. ÖSSZEZÉS

A fentebbi esetelemzések természetesen nem meríthették ki a december 5-ére utaló, azt továbbéltető szimbolikus megnyilatkozások széles skáláját. Megfigyelhető a közéleti-politikai eseményeknek egy olyan természete, amely minden közösségi eseményt a népszavazás negatívnak tartott eredményén keresztül igyekeznek megszünteni. Elemzésünkben nem térhettünk ki rá, de olyan események is, mint a külsőrekecsini iskola alapkövetétele, a székelyföldi autonómia-kezdémenyezések, a kisebbségi törvénytervezet, az ifjúsági nemzeti találkozók és táborok, a Trianon-film botránya, a „magyarverések”-ként elhíresült esetek, sőt még a bánási és székelyföldi árvizek kezelése is állandóan az erdélyi magyarságra mint a „magyarságuktól megfosztott”, „elhagyott”, „megtagadott” közösségre irányítják a figyelmet.

A válaszreakciók sorában a március 15-i ünnepek voltak a népszavazás utáni első olyan tömegritusok, amikor megfelelő súlyú szimbolikus válaszokat lehetett adni a kudarcra. A hivatalos diskurzus, az egyházi vezetők, szónokok felvállalták az erdélyi magyarságnak a népszavazás utáni identitásbeli érzékenységből fakadó „méltó válasznak” kimondását. A politikai elit a történelmi egyházak reprezentánsaihoz képest nem volt olyan intenzíven jelen a közösségi gyász munka koordinálásában, a népszavazás okozta trauma feloldásában. A csiksomlyói búcsú a márciusi megemlékezésekkel szemben olyan közösségi esemény volt, amikor a kettős állampolgárság kudarcra után az erdélyi magyarság találkozott az IGEN-nel szavazó magyarországi nemzeti/valási érzelmeiktől (túl)fűtött magyar közösségek képviselőinek megértő, kiengesztelő törekvéseivel. Ebben a kontextusban a nagy tömegbázisra épülő március 15-i ünnepek a méltánytalanság közösségi megfogalmazásainak a szertartásai voltak, míg a legnagyobb tömeget mozgósító esemény, a csiksomlyói búcsú inkább a határon túli magyar közösség újraintegrálására tett kísérlet rituális megvalósulásaként értelmezhető. Ilyen összefüggésben a szabadságharc ünnepei a december 5-ei sokk

³² Ermacisz-levelezőlista, 2005. július 3.

utáni átmeneti állapot elválasztó rítusai voltak, míg a pünkösdi búcsú a beépítő rítus funkciójával bírt.

Mindent összevetve megállapítható, hogy a kettős állampolgárság kudarca a közösségek értelmező mechanizmusai révén egy eszkatologikus nemzeti mítosz kivetülésére tett szert. A mítosz érzelmileg aktivizál, hiánytapasztalatot próbál feloldani, felelőssé tesz (belső ellenségképet konstruál). Létrehoz és fenntart egy olyan, a közösségek bevonásával determinált és emocionálisan manipulálható jelentés-együttest, amely egyfelől szerepmintákat konstruál („igen-magyar”, „nem-magyar”), másfelől pedig olyan identitáspozíciókat is leoszt („A tegnapig magyar, mától már talán »csak« székely”³³), amelyek megkerülnek a népszavazásban résztvevőkkel a közösségvállalást.

SZAKIRODALOM

ANDERSON, Benedict

1989 Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *Janus*, VI. évf. 1. sz. 3–12.

BAKÓ Boglárka

2001 „Itthon vagyunk megszokva” – egy barcasági magyar közösség együttélési viszonyainak elemzése. *Regio*, XII. évf. 3. sz. 89–118.

BAUSINGER, Hermann

1991 A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Regio*, II. évf. 4. sz. 3–21.

COHEN, Anthony P.:

1997 A kultúra mint identitás egy antropológus szemével. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest. 101–108.

CONNERTON, Paul

1997 Megemlékezési szertartások. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest. 64–82.

HROCH, Miroslav

2000 A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio*, XI. évf. 3. sz. 3–26.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

1998 Nemzeti és politikai szimbólumok változásai a 20. században. In: Balázs Géza – Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar jelrendszerek évszázadai*. (Magyar szemiotikai tanulmányok, 1.) Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 121–150.

33 Részlet egy, a magyar miniszterelnökhöz írt levélből. (Ermacisz-levelezőlista, 2005. december 7.)

LÖFGREN, Orvar

1988 Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Tanulmánygyűjtemény. (Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák, 2.) Budapest. 145–179.

NIEDERMÜLLER Péter

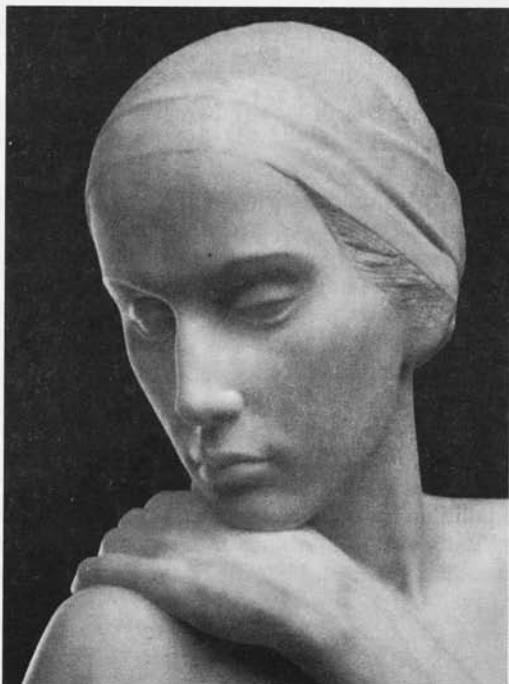
1999 Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban. *Replika*, 38. sz. 105–120.

PETI Lehel

2005 A testvérfalu-kapcsolatok mint a falusi turizmus és az identitásépítés színterei. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 7–27.

ZENTAI Violetta

1997 Politikai antropológia: a politika antropológiája. In: Uő. (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest. 9–35.

Petra (részlet)